

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Sultan Melikşâh Döneminde İran İsmâilî Örgütlenmesi ve Hasan Sabbâh

Ahmed Said Yalçınkaya¹

Öz

Bu makale, Sultan Melikşâh döneminde İsmailîler ve Hasan Sabbâh arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Sultan Melikşâh'ın hükümdarlığı, 11. yüzyılda Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun zirvesinde olduğu bir döneme denk gelmektedir. İsmailîler, bu dönemde önemli bir dini hareket olarak ortaya çıkmıştır. Hareketin liderlerinden biri olan Hasan Sabbâh, İsmailî mezhebinin etkili bir temsilcisidir. İsmailî hareketinin sosyal, politik ve dini bağlamda nasıl etkili olduğu ve Sultan Melikşâh'ın hükümdarlığına nasıl meydan okuduğu incelenmektedir. Alamut Kalesi'nin İsmailîlerin merkezi olarak kullanılması ve bu dönemde gerçekleşen saldırılar ve suikastlar da ele alınmaktadır. Makalede, Sultan Melikşâh döneminde İsmailîlerin etkisi ve Hasan Sabbâh'ın liderliğinin rolü analiz edilmektedir. Ayrıca, İsmailîlerin hükümdarlık ve politik güç dengeleri üzerindeki etkileri ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bu dönemdeki tepkileri de değerlendirilmektedir. Bu makale, Sultan Melikşâh döneminde İsmailîler ve Hasan Sabbâh konusunda kapsamlı bir anlayış sunmayı amaçlamaktadır. İsmailî hareketinin tarih içindeki yeri ve etkisi, bu dönemde yaşanan olaylar ve bu olayların sonuçları üzerine önemli bir perspektif sağlamaktadır. Makalenin sonuç bölümünde, İsmailîlerin Sultan Melikşâh dönemindeki faaliyetleri ve Selçuklu Devletinin tutumu hakkında genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsmailîler, Melikşâh, Nizamülmülk, Hasan Sabbâh, Selçuklular, Ortaçağ.

JEL Sınıflandırması: N4; N45; N35; Z1; Z12

¹ Erzurum Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Öğrencisi

E-posta: ahmedsaidyalcinkaya@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6900-2384>

Atıf/Citation: Yalçınkaya, A. S. (2023). Sultan Melikşâh Döneminde İran İsmâilî Örgütlenmesi ve Hasan Sabbâh, *Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), s.18-31.

• DOI: 10.58686/marufiktisat.1309294 • Geliş/Received - 03.06.2023 • Kabul/Accepted - 22.06.2023

The Ismaili Organization and Hasan Sabbah during the Sultan Melikshah Period in Iran

Abstract

This article focuses on the relationship between the Ismailis and Hasan Sabbâh during the reign of Sultan Melikshah. Sultan Melikshah's rule corresponds to a period in the 11th century when the Great Seljuq Empire reached its zenith. The Ismailis emerged as a significant religious movement during this era, with Hasan Sabbâh being one of its prominent leaders and a representative of the Ismaili sect. This article examines the history, beliefs, and ideology of the Ismailis. It also explores how the Ismaili movement exerted influence in the social, political, and religious contexts and challenged the authority of Sultan Melikshah. The utilization of Alamut Castle as the Ismailis' central stronghold and the occurrence of attacks and assassinations during this period are discussed in detail.

Drawing upon contemporary sources and the works of historians, the article analyzes the impact of the Ismailis and the leadership role of Hasan Sabbâh during Sultan Melikshah's reign. Furthermore, it evaluates the effects of the Ismailis on the dynamics of power and politics, as well as the responses of the Great Seljuq Empire during this period. This article aims to provide a comprehensive understanding of the Ismailis and Hasan Sabbâh during the reign of Sultan Melikshah. It offers an important perspective on the place and influence of the Ismaili movement in history, the events of this era, and their consequences. The conclusion section provides an overall assessment of the Ismailis' relationship with Sultan Melikshah's reign.

Keywords: Ismailis, Melikshah, Nizam al-Mulk, Hasan Sabbâh, Seljuks, Middle Ages.

JEL Classification: N4; N45; N35; Z1; Z12

Giriş

XI. Yüzyılda İslâm dünyasında yaşanan karışıklıkların temel nedeni mezhepsel çatışmaların sebep olduğu çift başlılıktır. Sünni ve Şii olarak ikiye ayrılan İslâm toplumu birbirine düşman iki ayrı hilafet merkezi tarafından yönetilmekteydi. Sünni Abbasî Halifeliği (750-1258) Bağdat'ta, Şii Fâtımî Halifeliği (909-1171) ise Kahire'de hüküm sürmekteydi. Abbasî Halifeliği hem Fâtımîlerle hem de Karmatîlerle Hicaz, Yemen, Suriye, Irak ve İran'ın batısında mücadele etmekteydi.

Selçukluların, Büveyhî hâkimiyetini kırarak İran coğrafyasına hâkim olmaları ile birlikte Sünni İslâm dünyasının Şii unsurlara karşı yeni bir güce kavuştuğunu söyleyebiliriz. Selçukluların Abbasî Halifeliği'nin ve Sünni İslâm dünyasının koruyuculuğunu ve askerî olarak önderliğini elde etmesiyle birlikte, en fazla uğraşmak zorunda kaldıkları mesele Şii unsurlar olmuştur. Selçukluların hüküm sürdükleri dönemde en çok uğraşmak zorunda kaldıkları Şii unsur ise Nizârî İsmâilîler'i olmuştur. Hasan Sabbâh'ın (ö. 518/1124) kurmuş olduğu bu yapı, müesseseseleşerek hem Selçukluların hem de Sünni İslâm dünyasının tehlikeli bir düşmanı haline gelmiştir.

Hasan Sabbâh'ın Şiâ'nın İsmailiyye koluna bağlı olması hasebiyle Fâtımî Halifeliği'nin daîliğini (propaganda) yapmaktadır. Ancak Halife Müstansır-Billâh'ın (ö. 487/1094) ölümü sonrasında hilâfet makamına veliaht tayin ettiği Nizâr'ın (ö. 488/1095) yerine kardeşi Ahmed el-Müsta'î'nin (ö. 495/1101) geçmiştir. Bu gelişme ile İsmailîler ikiye ayrılmış ve Nizâr'dan taraf olan Hasan Sabbâh Fâtımîler ile olan bağımlı keserek 1090 yılında Alamut'a yerleşene kadar Selçukluların hâkim olduğu İran ve Horasan coğrafyasında propagandasını gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmada Selçuklu Hükümdarı Melikşâh (ö. 485/1092) dönemine tekabül eden İran İsmailîlerinin ortaya çıkışı ve bu dönemde Selçuklular ile olan münasebetlerini, Sultan Melikşâh ve veziri Nizâmu'l-Mülk'ün (ö. 485/1092) Hasan Sabbâh ve İsmailîler'e karşı izledikleri siyasete ve akıbetlerine değinerek Selçuklular ve İslâm dünyasına nasıl tesir ettikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Melikşâh Döneminde Selçuklularının Genel Durumu

Sultan Alparslan'ın (ö. 465/1072) Gürcistan Seferi sırasında (1064-1065) ordugâhta henüz küçük yaşta olmasına rağmen babasına vekâlet eden Melikşâh, vezir Nizâmu'l-Mülk'ün yanında yer alarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun elinde yer alan bir kalenin fethinde ve sonrasında Ani yakınlarında bulunan Meryem-Nişin kalesinin alınmasında etkin bir rol üstlenmiştir (el-Hüseyni 1999:24-25). Büyük kardeşleri olmasına rağmen Melikşâh'ın böyle bir göreve layık görülmesi, babası tarafından kendisinden sonra veliaht olarak tayin edileceğine delalet ettiğini söylemek yerinde olacaktır.

Gürcistan Seferi dönüşü 1066 yılında Sultan Alparslan, cedit olan Selçuk Beg'in (ö. 397/1007 [?]) kabrini ziyaret etmek için Cend'e gelmiş, sonrasında ise Merv üzerinden Râdgân'a gelerek yukarıda belirttiğimiz başarılarından dolayı duyduğu memnuniyet ve ona olan güveni ile Melikşâh'ı veliaht tayin etmiştir(Kafesoğlu 2014:3).

Alparslan, Malazgirt zaferi sonrasında 1072'de Mâverâünnehir'e bir sefer düzenlemiştir. Bu seferin sebebi ise Alparslan'ın Toharistan Meliki olan oğlu Ayaz'ın Batı Karahanlı (1042-1212) hükümdarı Şemsülmülk Ebü'l-Hasan Nasr b. Tamgac (ö. 1080) seferde iken Buhara ve Semerkand civarlarına akınlar düzenlemesi sonucu Şemsü'l-Mülk bu akınlara karşılık vererek Ayaz'ı ve birçok adamını esir almış ve

öldürmüş olmasıdır (el-Hüseyni 1999:28).² Sultan Alparslan, Şemsü'l-Mülk'e karşı çıktığı sefer esnasında Ceyhun nehrini geçmiş, sonrasında Barzam Kalesi komutanı Yusuf el- Hârizmî (Barzemî)'nin direnişi ile karşılaşmıştır (İbnü'l Cevzî 2011:183). Selçuklu ordusuna mukavemet gösteremeyeceğini anlayan Yusuf, teslim oldu, hükümdarın huzuruna çıkmak suretiyle Alparslan'ı ağır bir şekilde yaraladı ve Sultan Alparslan³ dört gün sonra 25 Kasım 1072 öldü (İbnü'l-Cevzî 2014:109-10). Ölmeden evvel yeniden vasiyette bulunarak Melikşâh'ın velihtliğini bir daha tasdik etmiş oldu.

Alparslan'ın ölümü üzerine oğulları arasında gerçekleşmesi muhtemel olan tahta kavgasının önüne geçmek için devletin ileri gelenleri ve komutanlar sultanın ölümünü bir süre gizleyip, sonrasında vasiyeti üzere Melikşâh'ı tahta geçirdiler (el-Bündârî 2016:48). Resmî törenlerin ardından Melikşâh, vezirlik makamına babasının vasiyeti ve devlet işlerindeki üstün başarısından dolayı yeniden Nizâmu'l-Mülk'ü tayin etti.(İbnü'l-Esîr 2016:10) Sultan Melikşâh'ın bu tasarrufunun, babası Alparslan'ın ölümü sonrasında devlet mekanizmasının işleyişi yönünden sekteye uğramadan devam etmesini sağlamıştır. Alparslan'ın ölümünü fırsata çevirmek isteyen Karahanlılar ile Gazneliler (963-1186), Tirmiz, Belh ve Çiğilkent'i ele geçirdiler (Özgülendi 2017:164). Sultan Melikşâh, bir yandan dış tehditlerle uğraşırken asıl tehdit içeride babasına defaatle başkaldıran amcası Kirman Melik'i Kavurd Beg'in (ö. 465/1073) isyanı ile geldi. Ağabeyinin ölümünü haber alan ve hemen harekete geçen Kavurd, Melikşâh'a mektup yazdı (el-Hüseyni 1999:39). Tahtın varisi olduğunu ve genç yaştaki bir çocuğun hükümdar olmaması gerektiğini söyleyerek, 15 Nisan 1073'de Kerec yakınlarında Melikşâh'a ile savaştı ve mağlup oldu. Nitekim bu isyanın imparatorluğun geleceği açısından büyük bir sorun teşkil edeceğini öngören Nizâmu'l-Mülk'ün, muhtemel bir parçalanmanın da önüne geçerek Melikşâh'ın yönetime tam manası ile hâkim olmasını sağlamıştır. Kavurd meselesinden sonra Melikşâh'ın hükümdarlığının Abbasî Halifesi tarafından tasdik edilmesi de Selçukluların İslâm dünyasındaki önemini devam ettirmesi açısından ehemmiyet kesbetmektedir. Hükümdarlığının halife tarafından tasdik edilmesinden sonra Melikşâh, Mâverâünnehir seferine çıkarak Batı Karahanlı hükümdarı Şemsü'l-Mülk'ten Tirmiz'i geri aldı (Turan 2014:198-99). Bu gelişme sonrasında 467/1074'te Gazneli Sultanı İbrâhim b. Mes'ûd (ö. 492/1099) kendilerinin de Melikşâh'ın sefer planında bulduklarını düşünerek daha evvel esir aldığı sultanın amcası Osman'ı serbest bırakmanın yanında Melikşâh'ın kızı Gevher Hatun'u oğlu Mesud'a isteyerek da Selçuklular ile iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır (el-Hüseyni 1999:40).

² "Semerkand, Buhara ve Mâveraünnehr hâkimi Şemsü'l-mülk Tekin b. Tamgaç, Alparslan'nın kız kardeşiyle evlenmişti. Söylendiğine göre Şemsü'l-mülk Tekin, kardeşini ülkeye hâkim olması hususunda kıskırtması nedeniyle eşini de öldürmüş, daha sonra da Sultan Alparslan, Şemsü'l-mülk'ün kız kardeşiyle evlenmişti. Bu arada Ayaz ve Melikşah (sultanın oğulları), Şemsü'l-mülk'le savaşmak için Amuderya (Ceyhun)'yı geçtilerse de Şemsü'l-mülk, onları yenilgiye uğratıp mallarını yağmaladı. Yağmalan şeyler arasında altın işlemeli bir leğen de vardı. Ayaz ve Melikşah, Ceyhun'u geçip Horasan'a döndükleri zaman Şemsü'l-mülk, eşi olan sultanın kız kardeşine, 'Onları Ceyhun'u geçmeleri için sen kıskırttın' dedi. Söylendiğine göre o, eşini tekmelemiş, bu nedenle de ölmüştü. Bunu haber alan Alparslan ona karşı harekete geçti." Sibt İbnü'l Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, çev. Ali Sevim, s.183

³ "Kale reisi, hayli sıkıntılara göğüs gerdikten sonra Sultana arzı tazimat etmeye karar verdi. O, korkunç bir plan düşündü. O gün, karısı ve çocuklarıyla beraber şenlik ve ziyafet yaptı. Davullar çaldırarak ve Şarkılar söyleyerek onlarla beraber büyük bir neşe içinde yedi ve içti. Fakat geceleyin karısını ve üç oğlunu, Sultanın eline düşüp ona köle olmamaları için vahşiyane bir surette kendi eliyle kesti. O, ertesi Sabah erkenden oğullarını kesmiş olduğu iki keskin bıçağı yanına aldı ve Sultanın huzuruna gitme üzere kaleden çıktı. Sultan, onun geldiğini haber alınca huzuruna getirilmesini emretti. Reis, huzura çıkınca eğildi, fakat ona yaklaştığı sırada aniden Sultanın üzerine atıldı ve çizmelerinin içinde saklamış olduğu iki bıçağı çekti. Onu Sultanın huzurunu getirmiş olanlar bu sırada kaçtılar. Vahşi bir hayvan gibi Sultanın üzerine atılan adam, iki bıçağını da onun vücuduna sapladı. Sultanın adamları ileri atılıp onu olduğu yerde öldürdüler." Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) çev. Hrnt D. Andreasyan. Notlar: Edouard Dulaurier, M. Halil Yinanç, (Çeviren), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 145.

Melikşâh doğu sınırlarını güvence altına aldıktan sonra daha evvel babası Alparslan'ın Anadolu ve Suriye'ye gönderdiği kumandanların fetihlerine ve Şii Fâtımî tehlikesine karşı harekâtlarına devam etmeleri yönünde bir tutum sergilemiştir. Özellikle Atsız (ö. 471/1079) ve Şöklü'nün (ö. 468/1075) faaliyetleri Selçukluların Suriye ve Filistin topraklarındaki etkinliği ve hâkimiyeti açısından önemli olmuştur (Sevim 2011:33-45). Kısa zamanda Remle, Kudüs, Dımaşk ve Akkâ gibi önemli şehirler fetih edilerek Selçuklu topraklarının genişlemiş olduğu görülmektedir. Bu gelişmelerin ardından Atsız ve Şöklü'nün arası bozulmuş, Sultan Melikşâh bölgenin ehemmiyeti hasebiyle kardeşi Tâcüddevle Tutuş'a (ö. 488/1095) Suriye bölgesini iktâ ederek anlaşmazlıkları çözmeyi umut etmiştir. Ancak Atsız'ın Tutuş tarafından öldürülmesiyle vuku bulan bu anlaşmazlık, Selçukluların Mısır'ı ele geçirme gayesini yok etmiştir (Koca 2011:114-36).

Arap Yarımadası'nda vuku bulan karışıklıklar ve Müslümanların yaşadığı sıkıntılar nedeniyle Melikşâh, bölgeyi Şii Karmatî ve Fâtımî unsurlardan temizlemek istiyordu. Atsız'ın ölümüyle bölge üzerindeki hâkimiyeti kırılan Selçukluların yeniden bölgede söz sahibi olabilmesi için Melikşâh daha evvel birçok gazâda bulunmuş olan Artuk'u (ö. 484/1091) 1076-1077 yılında Ahsâ ve Bahreyn'e göndererek bölgeyi Selçuklulara bağlaması adına görevlendirdi (İbnü'l Cevzi 2011:208-9). Artuk'un bu seferi başarı ile sonuçlanarak Doğu Arabistan topraklarının Selçuklulara bağlanmasını ve bölgedeki Karmatî etkinliğinin kırılmasını sağlamıştır.⁴

Selçukluların "Altın Çağı" olarak nitelendirilen Melikşâh döneminde özellikle İslam dünyasının içerisinde bulunduğu Şii-Sünni mezhep çekişmeleri, Selçukluların dış siyasetini belirlemede etkin rol oynamıştır. Nitekim Şii olan Fâtımîler ve Karmatîler ile birlikte Selçuklular'ı fazlasıyla meşgul eden bir başka Şii unsur da Nizârî İsmâîlîler olmuştur. Selçukluların Sünni olmaları sebebiyle bu taifelere karşı manevi anlamda tâbi oldukları Abbâsî Halifeliğinin ve Sünni Müslümanların bir nevi koruyuculuğunu üstelenme gayretinde oldukları görülmektedir (Ocak 2002:209).

2. İsmâîlîlik ve Hasan Sabbâh

Hız. Muhammed'in ölümü sonrasında Müslümanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, zamanla dinî ve siyasî görüş ayrılıklarına sebebiyet vermiştir. Bu ayrılıklar Hız. Ebubekir (ö. 13/634) ve Hız. Ömer'den (ö. 23/644) sonra Hız. Osman'ın (ö. 35/656) halife olması ile birlikte belirginleşmiş, Hız. Ali'nin (ö. 40/661) bu makamı hak ettiğini iddia edenlerin ortaya çıkması ile ilk fırkanın temelleri atılmıştır (eş-Şehristânî 2015:20-24). Hız. Muhammed'in soyundan gelmesi, Hız. Ali'den yana olan ve bu hususu siyasî bir araç olarak kullanmak isteyenlerin istismar sebebi olmuştur (Daftary 2005:60). Bu ayrılıklar Hız. Osman'ın 35/656'da şehit edilmesi üzerine Hız. Ali'nin halife seçilmesi ve sonrasında Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılmadığını düşünen Şam Valisi Muaviye'nin (ö. 60/680) Hız. Ali'nin hilafetine biat etmeyip Şam'da hilafetini ilan etmesi ile daha keskin bir hal almıştır. Buna müteakiben yaşanan Sıffîn Savaşının (37/657) sonucunda Müslümanlar çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Bu fırkalar kendilerine yeni dini söylemler geliştiren kabileci-tepkisel söylem taraftarları Haricîler; politik-karizmatik liderci din anlayışı sahipleri ise Şii'ler olmuştur (Kutlu 2010:56-63). Haricîler Sıffîn savaşında Hız. Ali'nin saflarında yer alan ancak onunla anlaşmazlığa düşerek hem Hız. Ali'yi hem de Muaviye'yi tekfir ederek farklı bir görüşler ortaya koyarak Hız. Ali'yi 661'de şehit etmişlerdir. Hız. Ali şehit edildikten sonra yerine büyük oğlu Hız. Hasan (ö. 49/669) geçmiş ancak bir süre sonra Muaviye ile anlaşarak halifelikten feragat etmiştir. Böylelikle hilafet Emevîler'e (661-750) geçmiştir. Kısa bir müddet sonra Hız. Hasan'ın ölmesi ile Şii'ler Hız. Ali'nin küçük oğlu Hız. Hüseyin'in halife olması için girişimlere baş-

lamışlardır. Muaviye'nin ölümü sonrasında hilafet için harekete geçen Hz. Hüseyin 680 yılında Emevî ordusu tarafından Kerbelâ'da şehit edilmiştir. Bu olay Şîa'nın teşekkül sürecine girmesinde en önemli etken olmakla birlikte, hızla yayılan Emevî düşmanlığı ile Hz. Ali ve çocuklarına karşı duyulan siyasî taraftarlığın da zamanla gelişerek Şîi düşünce akımlarının sistemleşmesini sağlamıştır (Öz 2010:112). İmamet konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar yüzünden tezahür eden mezhepler, zamanla siyasî, itikadî ve fikhî mezhepler olarak kollara ayrılmıştır.

İlk siyasî mezhep olan Şîa'nın bir kolu İmâmîyye'nin iki kısmından biri olan İsmâîliyye'ye, Câfer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) oğlu İsmail'in (ö. 138/755-56 [?]) izinden gittiklerini iddia etmelerinden dolayı "İsmâîliyye" olarak isimlendirilmişlerdir (el-Gazzâlî 1993:10). Erken İsmâîlîliğin ilk dönemi olarak nitelenen "Gizli Davet Dönemi" Kâim ve Mehdi sayılan Muhammed b. İsmail'in (ö. 179/795 [?]) Abbasîler tarafından öldürülme tehlikesi yüzünden gizlenerek başlar ve Ubeydullah el-Mehdî'nin (ö. 322/934) 899'da zuhur ederek İsmâîlî daveti alenen yaymaya başlamasıyla sona erer.

Gizli davet döneminde mezhebin idaresini teşkil eden temel unsur dâiler (propagandacılar), Kûfe, Basra, İran, Yemen, Bahreyn ve Kuzey Afrika'da mezhebin yayılmasını sağlayarak Bahreyn'de Karmatî devletinin kurulmasını sağlamışlardır (Watt 1981:339-40). Karmatîlerin ortaya çıkmasından sonra Tunus'ta 909 yılında İsmâîlîlerin yönetim mekanizmasını teşkil edecek olan Fâtımîlerin kuruluşu da dâilerin hummalı çalışmalarıyla olmuştur. Fâtîmî devletinin kurulmasıyla İsmâîlîler, bu devletin önderliği, desteği ve muhafazası altında müesseseleşmiş, İslâm dünyasında muhalif ve teşkilatlı bir güç haline gelmişlerdir (Lewis 1995:26). Fâtîmîler, Halife el-Mustansır'ın (ö. 487/1094) hayatta iken yerine büyük oğlu Nizâr'ı kendisine halef tayin etmiştir. Ancak halifenin ölümüyle birlikte vezir Efdal b. Bedr el-Cemâlî (ö. 515/1121) desteği ve gayretiyle halifenin küçük oğlu Musta'lî halife olmuş, Nizâr ve taraftarları bu duruma isyan etmiş, bir iç bölünmeye sürüklenen İsmâîlî davası Nizârî ve Musta'lî olarak ikiye parçalanmıştır.

Fâtîmî Halifelîği'nin dolayısıyla İsmâîlîler'in dönüm noktası olan bu ayrılığın en kilit isimlerinden biri şüphesiz Hasan Sabbâh'tır⁵. Cüveynî'nin (ö. 681/1283) aktardığına göre⁶ Sabbâh, aslının Güney Yemen'de hükümlürlük sürmüş önemli ve soylu bir aile olan Himyerîler'e dayandığını ifade etmiştir (Cüveynî 2013:534). Cüveynî Hasan Sabbâh'ın Rey şehrinde doğduğunu ifade etse de (Cüveynî 2013:534-35) genel olarak modern araştırmacılar Marshall G. S. Hodgson (ö. 1968), Bernard Lewis (ö. 2018) ve Farhad Daftary İran'ın fethinden sonra Arapların İran'daki ilk ve önemli yerleşim merkezlerinden olan Kum şehrinde h. 438-445/ m. 1046-1054 doğduğunu ve Rey'e daha sonra geçtiklerini ifade ederler (Hodgson 1955:43; Lewis 1995:56; Daftary 2005:475). Hasan küçük yaşta babası Ali b. Muhammed'ten felsefe, kelâm, fıkıh ve riyâziyyât (matematik, hesap-hendese, aritmetik-geometri) gibi alanlarda eğitim almış daha sonrasında ise III/IX yüzyıldan itibaren İsmâîlî dailerinin İran'daki önemli merkezlerinden biri olan Rey şehrine giderek eğitim hayatına devam etmiştir. Kendisi Şîa'nın İsnâaşeriyye koluna mensup olan Hasan Sabbâh, Rey'e geldikten sonra burada Emîre Zarrâb (Amîre Darrab) ismindeki Fâtîmî daisiyle tanışmış ve İsmâîliyye mezhebine geçmiştir. Hasan Sabbâh bu süreci şöyle anlatmaktadır:

⁵ el-Hasen b. Ali b. Muhammed b. Cafer b. el-Hüseyn b. Muhammed b. es-Sabbâh el-Himyerî er-Râzî (ö. 518/1124)

⁶ Hasan Sabbâh'ın günümüze ulaşmayan otobiyografisi Sergüzeşt-i Seyyidîna'dan kendi eseri Tarih-i Cihan Güşâ'da iktibaslar yaparak bahsetmesinden mülahaz. Bu hususta Cüveynî şu ifadeleri kullanmıştır: Yıllardan beri orada (Alamut Kütüphanesinde) biriktirilmiş olan kitapları incelemek, Kur'an-ı Kerimleri ve faydalı kitapları 'Ölüden diri çıkarır' gibi onların arasından çıkarmaktı. O kitaplar arasında Sergüzeşt-i Seyyidîna dedikleri Hasan-ı Sabbâh'ın hayatını ve başından geçenleri anlatan bir kitap buldum. Burada bu kitabın konumuzla ilgili olan doğru bulduğum taraflarını nakledeceğim. Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşâ, s. 546.

“Ben atalarımın mezhebi olan Şia’nın 12 imam kolundanım. Rey’de Mısır Batınîlerinin (Fatımîler) mezhebinden Emire Zerrab adlı bir kişi vardı. Onunla mezheplerimiz hakkında tartışma yapardık. O daima benim görüşlerimi çürütür, mezhebimi küçük düşürürdü. O sırada benim de inancım kuvvetli değildi Karşı koymama rağmen onun sözleri kalbimde yer ediyordu. Derken Ağır ve tehlikeli bir hastalığa yakalandım. Kendi kendime onun mezhebinin doğru olduğunu söyledim. Fakat aşırı taassubum yüzünden bu düşüncemi kimseye açıklayamadım. Kendi kendime, ‘Eğer, Allah, geçinden versin, ecel gelirse gerçeğe kavuşmadan öleceğim’ dedim. Bende meydana gelen bu inanç değişikliği yüzünden kimse nin müdahalesi olmadan o hastalığı atlattım. Bunun yanında bu Necm Saracc adlı birinden Batınîlerin mezhebi hakkında bilgi istedim. O bana ayrıntılı izah ve açıklamalarda bulunduktan sonra o mezhebin sırlarını öğrendim.”(Cüveynî 2013:547)

İsmailî örgütlenmesine dahil olmasıyla birlikte sahip olduğu istidat ve meziyetler sayesinde Hasan Sabbâh, İsfahan daisi Abdülmelik b. Attâş (ö. 487/1094)⁷ tarafından hemen fark edilmiş ve 464/1072 senesinde Rey’de gizli bir karargâhta ikili bir araya gelmiştir (Hodgson 1968:429; Lewis 1971:725; van Ess 1987:26). İbn Attaş Hasan Sabbâh’a Fâtımî başkenti Kahire’ye giderek orada dailerin profesyonel bir şekilde eğitim aldıkları Dârülhikme’de (Kaya 1993:537-38) hem İsmaililik hem de dailik konusunda eğitim alarak derinleşmesini ve yeniden bölgeye dönerek faaliyetlere merkezin kontrolünde devam etmesini tavsiye etmiştir (Daftary 2005:476-77). Bunun üzerine Hasan 469/1076 senesinde Azerbaycan üzerinden Meyyafarikin’e (Silvan) gelmiştir. Burada İsmailî propagandası yapmış Sünni ulema ile yaşadığı tartışmalar neticesinde Meyyafarik’in kadısı tarafından bölgeden kovulmuştur. Buradan sonra önce Musul’a oradan da Şam’a geçen Hasan, sırayla Sincar, Rahbe, Sayda, Sür ve Akkâ üzerinden 471/1078 yılında Kahire’ye ulaşmış ve burada başdâî Müeyyed-Fiddîn (ö. 470/1078)⁸ tarafından karşılanmış, -İran’dan gelen her kişi Müeyyed-Fiddîn tarafından önemli görülmektedir. Selçukluların Büveyhîleri ortadan kaldırarak bölgeye hâkim oldukları günden beri Müeyyed-Fiddîn Selçuklulara ve bilhassa Türklere karşı nefret beslemektedir. Bu sebeple Selçuklulara karşı hareket edecek her kişiyi önemsemiştir (Avcu 2018:202-5)- burada kaldığı süre boyunca eğitim alan Hasan Sabbâh halife Mustansır ile -her ne kadar İbnü’l Esîr görüşüğünü söylese de (İbnü’l-Esîr 2016:8:384)- Fâtımî veziri ve başkumandanı Bedr el-Cemâlî’nin engellemeleri sebebiyle görüşmemiştir (Cüveynî 2013:548). Buradaki en büyük sebep Sabbâhın Mustansır’dan sonra Nizar’ın halifelliğini desteklemesidir. Nitekim Mustansır’ın diğer oğlu Musta’li aynı zamanda Bedr el-Cemâlî’nin damadıdır. Bu durum Sabbâh’ın dışlanmasında yeterli bir sebeptir. Başından geçen birçok hadiseden sonra nihayet Halep’e ulaşan Sabbâh, akabinde Bağdat üzerinden Huzistan’a ve sonunda 473/1081 tarihinde İsfahan’a ulaşmıştır (Daftary 2005:478). İsmailî dailiği yapmak üzere önce Kirman ve Yezd’e geçen Sabbâh arzu ettiği ölçüde bir taraftar kitlesine ulaştıktan sonra yeniden İsfahan’a dönmüş oradan da Hazar Gölü’nün güneyinde bulunan Mazenderan Bölgesi’nin doğusundaki dağlık bir bölgede olan Firrim’e geçmiştir. Ardından Selçuklu Devleti’nin takibatına uğramamak adına tıpkı Firrim gibi sarp bir bölge arayışına giren Sabbâh, merkezden uzak olması ve daha önce İsmailî davete aşına olması hasebiyle Deylem bölgesini gözüne kestirmiştir. Bunun için önce Elburz Dağları’nın güneyinde bulunan Damgan’a geçmiş oradan da nihai hedefi olan Alamut Kalesi civarına konuşlanmıştır. Bu süreç içerisinde Alamut bölgesine yandaş toplamak amacıyla dailer gönderdiğini belirtmiştir (Cüveynî 2013:548-49). “Alamut Kalesi, İran’ın kuzey bölgesinde yer alan Elburz Dağları üzerinde, Kazvin’in kırk beş kilometre kuzeydoğusunda yer

⁷ 460 (1068) yılı başlarından itibaren yaklaşık otuz yıl süreyle İran’ın orta ve batısından sorumlu İsfahan İsmailî dâisi.

⁸ Fâtımî-İsmailî başdâisi; filozof, şair ve siyasetçi, Ebû Dâvûd olarak bilinir. Künyesi şu şekildedir: Ebû Nasr el-Müeyyed-Fîd-dîn Hibetullah b. Mûsâ b. Dâvûd eş-Şirâzi.

alan korunaklı bir kaledir.“Cüveynî'nin Alamut kütüphanesinde bulduğu, yazarı bilinmeyen ancak Büveyhî hükümdarı Fahrü'd-Devle adına yazıldığını söylediği *Cil ve Deylem Tarihi* kitabında ise kalenin 246/860-61 yılında Cüstanîlerin bir hükümdarı tarafından yaptırıldığını aktarır (Cüveynî 2013:588).”

Hasan Sabbâh belli bir yandaş kitlesine ulaşarak ilk faaliyetlerini yaptığı bu dönemde Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün dikkatini çekmiş ve bu sebepten damadı olan Rey Valisi Ebu Müslim Razi tarafından takip edilmeye başlamış ancak bu takibattan Kazvin'de saklanarak kaçmayı başaran Sabbâh, yeniden Deylem bölgesine ulaşmıştır (Cüveynî 2013:549; Hodgson 1955:48). Hasan Sabbâhın Kazvin'de bulunduğu esnada Sultan Melikşâh Alamut Kalesi'nin idaresini bölge halkının Şiiliğe meyyal olması habisiyle -Daftary Alevî-i Mehdi'nin Taberistan Zeydi/Nasiriyye kolunu kuran en-Nasır-Lilhak Hasan el-Utruş'un torunlarından olduğunu belirttiği (Daftary 2005:479)- Alevî-i Mehdi'ye verdiğini duymuş ve kaleyi ele geçirmek için harekete geçmiştir. Öncelikle Mehdi'nin askerlerini kendi tarafına çekme-yi amaçlayan Sabbâh, Hüseyin Kâinî, Muhammed Cemal Razi, Ebu'l-Kasım Laricani ve İsmail Kazvi-ni gibi en önemli dailerini göndermiş ve birçok askeri yanına çekmiştir (Cüveynî 2013:549; Daftary 2005:479-80).

Hasan Sabbâh, 483/1090 senesinin başlarında mutlak hedef olarak belirlediği Alamut Kalesinde birçok yandaş kazanmış ve örgütlenmesini tamamlamıştır. Ancak bu gizli yapılanmadan kale reisi Mehdi'nin haberi olmadığı gibi Sabbâh da “Dehhuda” müstear ismi ile tanınmakta ve sürekli kılık değiştirerek dolaşmaktadır. İsmailî düşüncenin mistik ezoterik/batını yapısının getirmiş olduğu karizmatik liderci anlayış ve bundan sebep keramet, sıra dışı olayların lider üzerinden tezahürü gibi anlayışların benimsendiği bir ortamda kalenin fethine mutlak ve ilahî bir mesaj hüviyetine sokmak isteyen Hasan Sabbâh'ın 6 Recep 483/4 Eylül 1090 tarihinde kaleyi ele geçirmesi bu manada büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu tarih وسماله (Alamut) isminin *Ebced Hesabı* ile karşılığı olan 483 (- 1, 30, - 5, - 400, 6 - ت, - 1, م, 40 - و, 6 - ت, 400 -) sayısına tekabül etmektedir. Bu manada Hasan Sabbâh ve ona tabi olanlar bu tarihi *Uğurlu Yıl* olarak tanımlamışlardır (Cüveynî 2013:549).

Hasan Sabbâh'ın kaleyi ele geçirmesiyle birlikte burada yaşayan halkın ve askerlerin kendisine destek vermesi kale reisi Mehdi'yi şaşkına çevirmiş ve direniş göstermemesinin karşılığında ise Hasan Sabbâh kendisine kaleyi terk etmesi sonrasında hayatını ikame edebilmesi için Damgan yöneticisi olan Reis Müeyyedüddin Muzaffer b. Ahmed Mustavfi'ye iletmesi koşuluyla senet niteliği taşıyan bir mektup vermiştir. Mektupta Hasan Sabbâh şu ifadelerle yer vermiştir. “*Reis -Allah onu korusu-, Alamut'un be-deli olarak 3 bin dinar altını Alevî-yi Mehdi'ye ödesin. Selam peygamberlerin en seçkinine ve onun evlâdına olsun. 'Allah bize yeter. O ne güzel vekildir* (Cüveynî 2013:550).” Mehdi Damgan'a ulaştıktan sonra -Damgan'a ne vakit gittiği tam olarak bilinmese de bu tarih Piyadeoğlu'nun belirttiği üzere 1100 veya daha sonrası bir tarihtedir (Piyadeoğlu 2017:252-53)- Reis Muzaffer'in bulunduğu görev itibarıyla Hasan Sabbâh'tan gelen bir mektubu kaile almayacağını hatta kendisini hapsedeceğini düşünmüş ancak parasız kalınca şansını denemek amacıyla Reis'e ulaşmış ve Reis Muzaffer mektubu okuduktan sonra öperek alına koymuş ve Mehdi'ye belirtilen miktarda altını ödemiştir. Burada bahsi edilen Damgan yöneticisi Reis Muzaffer, Selçuklu Emîr-i Dâdî⁹ Habeşi b. Altuntak'ın naibidir. Gizli bir şekilde İsmailî örgütlenmesine dahil olarak Selçuklu Devleti'nin en önemli görevlilerinden birinin naibi olarak görev yapmıştır. Sultan Berkayaruk (ö. 498/1104) döneminde Altuntak'tan Girdkûh Kalesi'nin yöneticiliğini talep etmiş ve Altuntak da sultandan ricacı olarak bu isteğini yerine getirmiştir. Muhtemelen 494-

⁹ Selçuklular'da başta devlet aleyhine işlenen cürümler olmak üzere şer'î davaların dışındaki örfî davalara hükümdar adına bakan görevli.

495/1101-1102 tarihlerinde Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar (ö. 511/1118) arasında yaşanan taht kavgaları esnasında İsmailî olduğunu ifşa ederek Girdkûh Kalesi'ni Nizari İsmailîlere kazandırarak kırk yıl boyunca Hasan Sabbâh adına yönetmiştir. Buradan bakıldığında İsmailî örgütlenmesinin ne denli gizlilik ve bir nizam çerçevesinde yapıldığı aşikârdır. Alamût'un Hasan Sabbâh tarafından ele geçirilmesiyle birlikte 1090 yılında Nizârî İsmailîler müesseseseleşerek bir merkeze sahip olarak 1256 yılında Moğolların bölgeyi ele geçirmesine kadar olan süreçte İran coğrafyası üzerinde hem Selçukluları ile hem de Sünni İslâm dünyası ile muhalif bir mücadele halinde olmuşlardır.

Alamut Kalesi'nin ele geçirilmesiyle birlikte yeni bir teşkilatlanmaya giden Hasan Sabbâh Nizari İsmailî örgütlenmesinin teşkilat yapısını şu şekilde oluşturmuştur:

- 1-) Şeyhu'l-Cebel:** Sayıları yedidir. Nâibu'l-İmam ve yeni davetin reisi onlardır. Hasan Sabbâh, kendisini "Reisu'd-Davet" olarak vasıflandırmıştır.
- 2-) Büyük Dâiler:** Bunların sayıları üçü geçmezdi. Hasan Sabbâh, âlemi üçe ayırmıştı ve her birinin başına bunlardan birini geçirmiştir.
- 3-) Dailer:** Bunlar önce Kahire'deki medresede ilim tahsil eder, sonra da davetin esrarını öğrenmek için Alamut'a gelirlerdi.
- 4-) Refikler (Yoldaşlar):** Bunlar mezhebin usulünü bilen fakihler ve mezhebin muhafazasında görev alan ilim sahipleridirler.
- 5-) Fedailer:** Bu şahıslarda mezhebin sırlarını bilme şartı aranmaz. Vazifeleri, reislerinin emrinde düşmanları öldürmede hizmet görmektir.
- 6-) el-Lasikun:** Bunlar davete intisap eden insanlar olup, dai veya fedai değildirler. Daveti neşretme hakları yoktur.
- 7-) el-Müstecibun:** Bunlar yeni inanmaya başlayan insanlar olup, Bâtınî akidelerini fazlaca bilmezler."(Ocak 2002:216)

Hasan Sabbâh'ın oluşturduğu sistem içerisinde Fâtımîlerin kullandığı hiyerarşik yapının yanında en önemli unsur fedailik kurumudur. Abbasi ihtilalinin oluşum sürecinden Fâtımîlerin kuruluşuna kadar geçen süreçte şüphesiz en önemli teşkilat dailiktir. Davetin yayılması adına yetiştirilen propagandacılar (dailer) davanın geniş kitlelere ulaşmasını ve yandaş kazanmasını sağlamıştır. Yeni kurulan bu düzende de dailik çok önemli bir yere sahiptir. Ancak burada önemli olan husus Hasan Sabbâh'ın düzenli bir ordu oluşturmak yerine muhkem kaleler aracılığıyla fedailik kurumu ile hücre tipi bir yapılanma ile hem bir korku imparatorluğu kurma hem de oluşturduğu etki ile örgütlenmesini cazip kılma fikridir. Ayrıca davetini yaydığı topraklar üzerinde düzenli bir orduya sahip olan büyük bir devletin mevcudiyetini de unutmamak gerekir.

3. Melikşâh Döneminde İran İsmâîlîlerinin Faaliyetleri ve Selçuklular

Selçuklularının hüküm sürdükleri dönemde dinî-siyasî bir yapı olarak ortaya çıkan en tehlikeli Şii hareket Hasan Sabbâh'ın kurduğu Nizârî İsmailîlerdir. Hem siyasî hem de inançsal yapısını İsmailî doktrin üzerine bina etmiştir (Kara 2009:128). Alamût'u ele geçirip merkezi bir yönetime geçmeden önce İsmailîler, Selçuklu ülkesindeki ilk kanlı eylemlerini İran'nın kuzeyinde yer alan Sâve'de gerçekleştirmişlerdir. İbnü'l-Esîr bu olayı şöyle aktarır: *“Onlar yani Bâtinîler ve “İsmailîyye” diye meşhur olan bu son davetin sahipleri hakkında Sultan Melikşâh devrinde bilgi edinilmiştir. O günlerde on sekiz Batini toplanıp Sâve'de bayram namazı kılmışlar, şahne de onları dikkatle izledikten sonra yakalayıp hapsedmiş, haklarında soruşturma yaptıktan sonra da salıvermiştir. Bu Batinîlerin yaptığı ilk toplantıydı. Batinîler daha sonra İsfahan'da ikamet eden Sâveli bir müezzini Batinîliğe davet ettiler, fakat müezzini kabul etmedi. Batinîler de kendilerini jurnal etmesinden korkarak onu öldürdüler. Batinîler tarafından öldürülen ilk şahıs budur (İbnü'l-Esîr 2016:8:440-41).”* Burada müezzinin Save'li oluşu davete katılmasını istemeleri noktasındaki en önemli etkidir. Nitekim Save'de şehrin şahnesi tarafından hapsedildikten sonra açığa çıktıkları için bölgede davayı yaymak zor olacağı için müezzini davaya katıp bölgede davayı yayması için kullanmak düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Vezir Nizâmu'l-Mülk'ün hadiseden haberdar olmasıyla birlikte duruma el konulmuş ve sorumlu bulunan Ebû Tâhir en-Naccâr adındaki İsmailî öldürülmüştür.

İsmailîlerin Selçuklular döneminde İran'da Alamut ve Girdkûh kalelerinden başka ilk olarak Kuhistan'daki Kâin kalesini ardından Deylem civarındaki Ruznâz, Alamut yakınlarındaki en önemli kale olan Rûdbâr, Halâdhân ve Ebher bölgesindeki Vesnemkûh kalelerini ele geçirmişlerdir. Muhkem olan bu kalelerde hücre tipi yapılanmayı hedefleyen Sabbâh aynı zaman Şii düşüncenin hâkim olduğu yahut bölge halkının protest düşüncelere meyyal olduğu bölgeleri de tabiiyet altına almıştır. Bunlardan en önemlisi Kûhistan'dır. Hasan Sabbâhın en önemli dâîilerinden olan Hüseyin Kâinî'yi bölgede etkin olmak ve yandaş kazanmak amacıyla Kûhistan'da görevlendirmiştir. Bölgeye yerleşmesinden başka halka kendini sevdiren Kâinî halkı isyana teşvik etmiştir. Bu sayede kısa sürede Kûhistan bölgesinde yer alan Hur, Tabes, Zevzen, Tûn ve Hüseyin gibi önemli yerler İsmailîlerin eline geçmiştir (Cüveynî 2013:540). Böylece Hasan Sabbâh, merkezi bir otoritenin var olduğu bir yerde Alamut merkezli örgütlenmesini genişleterek Selçukluların ve İslam dünyasının her bölgesinde konuşlanabilecek bir yapıyı oluşturmuştur.

Selçukluların İsmâîlî tehdidine karşı askeri güç kullanmaları resmî olarak Sultan Melikşâh döneminde başlamıştır (Aktan 2014:54). Ancak bu süreç Melikşâh'ın saltanatında yönetimin mekanizmasının işlevi açısından en önemli isim olan vezir Nizâmu'l-Mülk'ün öncülüğünde olmuştur. Sultan Alparslan döneminden itibaren otuz sene gibi bir süreyle Selçuklularının vezirlik makamında görev alması ve başarılı siyaseti ile Selçukluların Yükselme Döneminin kilit ismi olmuştur. Onun İsmâîlîler ile olan mücadelesi yalnızca askerî anlamda olmamıştır. Sünnî İslâm'ın bir temsilcisi olan Selçukluların, Şii İsmâîlîlerin tehlikeli fikrî akımlarına karşı yalnızca askerî mücadelenin yetmeyeceğini, Nizamiye Medreseleri'ni kurmak suretiyle fikrî zeminde de yeterli olunması gerektiğini düşünmüştür (Ocak 2002:233-34). Nizâmu'l-Mülk'ün İsmâîlîler'e karşı izlediği siyaset, Hasan Sabbâhın Selçuklu vezirine karşı bir eylem planı geliştirme zaruretini doğurmuştur. İsmâîlîlerin takibata uğramaları neticesinde zorluklarla karşılaşmasına sebep olan dolayısıyla yayılmalarına yavaşlatan Nizâmu'l-Mülk'ün stratejileri, bir süre sonra vezirin ölümüne sebebiyet verecektir. İlk İsmâîlî suikastı sonrasında Nizâmu'l-Mülk'ün bu

işi yapan kişinin öldürülmesi aynı zamanda ilk İsmâilî kanı dökülmesi manasına gelmektedir. Hasan Sabbâh'ın bu olaydan önce Nizâmu'l-Mülk'e karşı olumsuz tavrının temelinde onun tarafından adım adım izlenmesi gerekçesiyle uzun bir müddet göçebe yaşaması ve istediği faaliyetleri tam zamanlı gerçekleştirememesiydi. Nizârî İsmâilîler, devlet erkanından önemli bir görevliye ilk defa suikast düzenlemişlerdir. Vezirin Bağdat yolculuğu esnasında Ebû Tâhir adında bir İsmâilî fedaisi tarafından suikasta uğrayan Nizâmu'l-Mülk 15 Ekim 1092'de ölmüştür (Kafesoğlu 2014:184-85).

Melikşâh döneminde İsmailîlerle askeri mücadeleler Alamût ve Rudbar bölgelerinin iktasının Emir Yoruntaş'ta (ö. 1091) bulunmasından sebep Sultan Melikşâh Alamût'u kuşatma görevini ona vermiştir. Yoruntaş Alamut'u kuşatmış ancak bir süre sonra ölmüş ve Hasan Sabbâh dolayısıyla Alamût ahalisi kuşatmadan kurtulmuştur (Lewis 1995:40). Sultan Melikşâh İsmâilîlerin Horasan'ın güneyinde yer alan Kûhistan'da da faaliyette bulduklarını öğrenmiştir. Bunun üzerine Melikşâh bu sefer Emir Arslantaş ve Emir Koltaş'ı Nizârî İsmâilîlerin üzerine göndererek bu hususun ufak bir mesele olmaktan çıkıp, devlet açısından ehemmiyet kesbeden bir vaziyet aldığını anlamıştır. Ancak Şâban 485 / Eylül 1092'te İsmailîlerin Kazvin dâîsi Ebû Ali Erdistânî'nin Alamut'a yardıma gelmesiyle çekilmek zorunda kalan Emir Arslantaş ve Emir Koltaş'ın başarısız olarak geri dönmesi ile Selçuklular Alamut'u ele geçirmek ve Hasan Sabbâh'ın faaliyetlerini sonlandırarak devletin önemli bir meselesini halletmek noktasında bir kez daha başarısız olmuş oldu. Emir Arslantaş'ın da başarısız olmasıyla İsmâilîler Selçuklulara karşı direnç kazanmakla birlikte devletin otoritesini sarsan başlarda özerk bir yapı gibi görünse de Selçuklu topraklarında bağımsız hareket eden bir vaziyet almış olduklarını söyleyebiliriz. Son olarak Kasım 1092'de Kûhistan civarında faaliyet gösteren İsmâilîleri durdurmak için Emir Kızıl Sarıg'ı gönderilmiş ancak Sultan Melikşâh'ın ölüm haberinin gelmesi ile bu girişim de sonuçsuz kalmıştır (Kafesoğlu 2014:126-27). Nizâmu'l-Mülk'ün İsmâilîler tarafından katledilmesi ve çok geçmeden de Melikşâh'ın ölümü, Selçuklularının İsmâilîlere karşı izlemiş olduğu siyasetini bir anda sekteye uğratmıştır.

Sonuç

İsmailîlik tarihine genel anlamda bakılacak olursa göze çarpan en önemli husus protest tavrın ve merkezi idareye karşı en sert hamlelerin yapıldığı muhalif kanat olarak görürüz. Özellikle Karmatî Hareketi'nin başlattığı bu sert muhalefet çoğu zaman istila, bozgunculuk ve katliamlarla sürmüştür. Fâtımî Dönemi'ne gelindiğinde ise muhalif tavır devam etse de bu aşırılıkçı faaliyetler yerini daha çok kitleye ulaşmak ve güç gösterisinden çok hâkimiyet odaklı bir yaklaşıma bırakmıştır. Bu dönemde eğitim ve kültür faaliyetleri, şehir imar etme gibi unsurlar göz önünde bulundurulmuştur. Şüphesiz ki yapılan atılımların bir medeniyet telakkisinin ürünü olduğu ve hareketin taşralı salt protest bir tavır olmak yerine kentli ve herkes tarafından kabul görebilecek bir hale geldiği/getirildiği aşikârdır. Ancak Fâtımîlerin güç kaybetmesiyle birlikte X. yüzyılda yaşadığı zirve döneminden uzaklaşmaya başlamıştır. Özellikle Selçukluların teşekkül ettiği dönemde Sünnî İslam Dünyası üzerindeki hâkimiyeti yok olma evresine girmiştir. Tam da bu dönemde ortaya çıkan ve İsmailî/Fâtımî davaya katılan Hasan Sabbâh'ın Kahire'de yaşanan sıkıntıları görmesi üzerine yarı bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Bir süre sonra Alamut Kalesi'ni alarak burada Nizârî İsmailî örgütlenmesini başlatmıştır. Bu oluşum ılımlı bir şekilde süren İsmailî davasını yeniden sert ve keskin bir hale getirmiştir. Hasan Sabbâh, 483/1090 yılında ele geçirdiği Alamut Kalesi'nde 518/1124 yılındaki ölümüne dek yeni bir dünya görüşü etrafında oluşturduğu örgütlenmenin inşası ve bu süreçte yandaş toplama ile uğraşmıştır. Hareketin yayılmasını önce şehirlerde gizli karargâhlar kurarak idealize eden Sabbâh, sonrasında bölgede yer alan ele geçirilmesi zor muhkem savunma kalelerini ele geçirmek için çalışmış ve nihayetinde başarılı olmuş-

tur. Bunların dışında yeni bir teşkilat oluşumuna giden Hasan Sabbâh, düzenli bir ordu oluşturmak yerine hem savunma amaçlı hem de siyasî meşruiyet kazanmak için tertipleyeceği suikastları yapacak bir fedai teşkilatlanması oluşturmuştur.

Sultan Melikşâh döneminde tarihte emsaline az rastlanacak bir koordinasyon, inanmışlık ve disiplinler bir örgütlenmeye muvaffak olan İsmailîler, Selçukluların hüküm sürdüğü topraklarda ortaya çıkışlarından itibaren büyük bir kargaşaya yol açmışlardır. İnançları doğrultusunda yaptıkları propaganda ve bu minvalde gerçekleştirdikleri eylemsel faaliyetler ve suikastlar ile onların İslâm dünyasında ve hususî olarak Selçuklu ülkesinde yıkıcı bir yapılanma oldukları görülmektedir.

Selçukluların İran coğrafyasına girmeleriyle birlikte Şîî unsurlarla mücadele etmişler, Şîî Büveyhîlerin bölgedeki hâkimiyetini kırarak Sünnî İslam dünyasının koruyuculuğunu ve liderliğini üstlenmişlerdir. Selçuklular bu müdafaası çerçevesinde öncelikle Abbasiler üzerindeki Fâtımî ve Karmatî baskısını kırmışlardır. Sultan Melikşâh'ın saltanatının son yıllarına gelinmesi ile birlikte Selçuklular bu dönemde zuhur eden İran İsmailîleri ile mücadele vermiştir.

Selçukluların veziri Nizâmu'l-Mülk'ün büyük gayretleri ile Melikşâh döneminde İsmailî tehlikesi kontrol altına alınmıştır. Ancak Nizâmu'l-Mülk'ün İsmailîler tarafından bir suikast ile katledilmesi, onların hem Selçuklu topraklarında hem de İslâm dünyasında önemli ve tehlikeli bir güç arz ettiğinin göstergesidir. Sultan Melikşâh ve vezir Nizâmu'l-Mülk tarafından çeşitli önlemler alınarak sürdürülen mücadeleler, Nizâmu'l-Mülk'ün İsmailîler tarafından katledilmesi ve kısa bir süre sonra da Melikşâh'ın ölmesi ile sekteye uğramıştır. İlhanlıların Nizârî İsmailîlere son vermesine kadar geçen sürede Selçuklular dinî-ideolojik ve karizmatik-liderci bu örgütlenme ile mücadele etmişlerdir.

Kaynakça

- Aktan, A. (2014). "Selçuklu-Bâtınî Münasebetleri". içinde *Selçuklu Siyasi Tarihi(Bildiriler)*, ed. M. M. Hülagü, A. Yuvalı, A. Aktan, ve M. Kapanşahin. Ankara: TTK Yayınları.
- Avcu, A. (2018). *Horasan-Maveraünnehir'de İsmaililik*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.
- Cüveynî, A. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. Ankara: TTK Yayınları.
- Daftary, F. (2005). *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- el-Bündârî. (2016). *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbe-tü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- el-Gazzâlî. (1993). *Fedâihu'l Bâtıniye/El-Mustazhiri: Batınîliğin İcyüzü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- el-Hüseyini, N. (1999). *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*. Ankara: TTK Yayınları.
- eş-Şehristânî. (2015). *El-Milel ve'n-Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- van Ess, J. (1987). "Attaş". *Encyclopædia Iranica III*.
- Hodgson, M. G. S. (1955). *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ'îlis Against the Islamic World*. Mouton & Co Publishers.
- Hodgson, M. G. S. (1968). "The İsmâ'îli State" editör J. A. Boyle. *The Cambridge History of Iran V*.
- İbnü'l Cevzî, S. (2011). *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*. Ankara: TTK Yayınları.
- İbnü'l-Cevzî, A. (2014). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485=1038-1092)*. Ankara: TTK Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (2016). *el-Kâmil fi't-Tarih*. C. 10. İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşâh*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kara, S. (2009). *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*. İstanbul: İZ Yayıncılık.
- Kaya, M. (1993). "Dârülhikme". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 8:537-38.
- Koca, S. (2011). *Selçuklular Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kutlu, S. (2010). *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Lewis, B. (1971). "İbn 'Attaş". *EP²(İng.) III*.
- Lewis, B. (1995). *Haşîşiler: Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*. İstanbul: Sebil Yayınevi.

- Ocak, A. (2002). *Selçukluların Dinî Siyaseti*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Öz, M. (2010). “Şia”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 39:111-14.
- Özgüdenli, O. G. (2017). *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*. C. I. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2017). “Selçuklu ve İsmailî Kalesi Girdküh”. *Türkiyat Mecmuası* 27(1):249-57.
- Sevim, A. (2011). *Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Ankara: TTK Yayınları.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Watt, W. M. (1981). *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. Ankara: Umran Yayınları.